

fiom:

Adoptiekind op de basisschool

Informatie voor adoptieouders

Inhoudsopgave

06	Inleiding
07	Ervaringen tot nu toe
09	Basis voor leren: basisvertrouwen
12	Naar school: keuzes vooraf
19	Ontwikkeling van basisschoolkinderen
28	In de onderbouw
33	In de bovenbouw
38	Extra zorg en begeleiding
43	Meer informatie

Colofon

Dit is een publicatie van Fiom
www.fiom.nl

Vormgeving: New Boxes
Foto's: Shutterstock en Stocksy
Druk: Tweede druk (2022)

© 2022 Fiom
Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd zonder
schriftelijke toestemming van Fiom

Inleiding

Adoptiekinderen hebben vaak net iets meer aandacht en begeleiding nodig dan andere kinderen om op school hun draai te kunnen vinden. Ervaringen in het geboorteland kunnen nog lang doorwerken in het gedrag en de ontwikkeling op school.

Met de juiste begeleiding en aanpak kunnen adoptiekinderen hun schooltijd goed doorlopen en eventuele ontwikkelingsachterstanden inhalen. In deze brochure vind je hierover uitgebreide informatie. Aan bod komen onder andere schoolkeuze, wennen en hechten, samenwerking met school en eventuele extra zorg en begeleiding. De tips en voorbeelden helpen je adoptiekind zich op school prettig te voelen en zich zo goed mogelijk te ontwikkelen.

Voor de leesbaarheid is het adoptiekind steeds aangeduid met 'hij', in plaats van hij/zij. Heb je vragen of behoefte aan advies of ondersteuning? Achterin deze brochure vind je onze gegevens.

Voor leerkrachten, intern begeleiders en gedragsdeskundigen uit het basisonderwijs is een parallelversie van deze brochure geschreven met uitgebreide achtergrondinformatie over adoptiekinderen, voorbeelden en veel praktische tips. Er is ook een korte brochure voor leerkrachten 'Adoptiekind in de groep', met bondige en praktische informatie en tips.

Ervaringen tot nu toe

Voor de meeste kinderen is het leuk en spannend om naar de basisschool te gaan. Adoptiekinderen zijn soms wel wat kwetsbaarder bij het maken van deze overgang.

Ervaringen in het geboorteland

De meeste adoptiekinderen hebben al vroeg in hun leven te maken gehad met ongunstige omstandigheden zoals ondervoeding, verwaarlozing of mishandeling en wisselende verzorgers. Wat je adoptiekind op jonge leeftijd al heeft meegemaakt, komt soms opnieuw naar boven als hij voor het eerst naar school gaat. De onrust en stress die deze verandering voor hem oplevert, kan zich in de eerste tijd op school uiten in gedrag dat je misschien herkent van de tijd toen je adoptiekind net bij je was. In deze nieuwe, nog onveilige situatie heeft hij misschien extra tijd en hulp nodig om ook op school een eigen, veilige plek te vinden.

Thuiskomen in een nieuw gezin

Je adoptiekind heeft zijn eigen plekje moeten zien te vinden in je gezin. Het vinden van een gezinssfeer waarbij ieder zich geborgen en prettig voelt, is een proces. Je adoptiekind heeft tijd nodig gehad om te ervaren dat hij bij jou een veilige en liefdevolle plek heeft. Op jouw beurt heb je ook moeten leren je adoptiekind aan te voelen en zijn gedrag te begrijpen.

Sylvia, moeder van Anna (4 jaar): "Het verschil tussen Anna thuis en op school kan niet groter zijn. Thuis is ze een vrolijke flapuit en zingt ze veel. Op school is ze een teruggetrokken muisje, dat zich vastklampt aan de juf. Praten in de klas doet ze nog niet. Wel zingt ze steeds vaker mee. Ik herken haar gedrag van de eerste tijd dat ze bij ons was. Gelukkig maakt de juf er geen punt van. Ze probeert Anna wel te stimuleren en gunt haar de tijd om het vertrouwen te winnen en zich veilig te voelen."

Ontwikkeling bij aankomst

Bij aankomst in Nederland hebben veel adoptiekinderen een ontwikkelingsachterstand op een of meer gebieden. Bijvoorbeeld in motoriek, taal of spraak. Achterstanden kunnen een gevolg zijn van tekorten aan voeding, aandacht, verzorging en stimulans. Vanaf het moment van de adoptie kunnen ze die achterstand vaak voor een (groot) deel inlopen. Daarnaast kunnen genetische aanleg en omstandigheden tijdens de zwangerschap en bevalling van invloed zijn op de

ontwikkelingsmogelijkheden. Denk aan de gevolgen van vroeggeboorte of alcohol- of druggebruik tijdens de zwangerschap. Dan is het lastiger om achterstanden helemaal in te halen. Op de basisschool wordt vaak stapsgewijs duidelijk wat de mogelijkheden en grenzen zijn van een adoptiekind

Leeftijd niet doorslaggevend

Kinderen die op oudere leeftijd geadopteerd zijn, hebben meestal een grotere ontwikkelingsachterstand. Maar de leeftijd waarop een kind is geadopteerd, is niet van doorslaggevende betekenis. Het gaat er vooral om wat een kind heeft meegemaakt. Een baby die al een paar keer gescheiden is van zijn verzorgers en geen persoonlijke zorg en aandacht kreeg, kan op latere leeftijd meer last hebben van zijn voorgeschiedenis dan een kind van vier jaar dat vlak na de geboorte afgestaan is en tot aan de adoptie in een stabiel pleeggezin woonde.

Hoe doen adoptiekinderen het op school?

Uit onderzoeken blijkt dat:

- het IQ van geadopteerde kinderen die voor hun eerste jaar zijn geadopteerd, op den duur niet afwijkt van het IQ van niet geadopteerde kinderen;
- het IQ van adoptiekinderen die na hun eerste jaar zijn geadopteerd een klein verschil laat zien ten opzichte van niet geadopteerde kinderen;

- Adoptiekinderen vaker dan niet geadopteerde kinderen aan school beginnen met een taal- en rekenachterstand, maar dat de meeste kinderen deze achterstand inlopen;
- geadopteerde kinderen vaker speciaal onderwijs volgen dan niet geadopteerde kinderen;
- kinderen die ernstig verwaarloosd zijn, in tehuizen hebben gewoond of op oudere leeftijd zijn geadopteerd, vaker cognitieve en/of gedragsproblemen hebben.

Adoptiekinderen scoren gemiddeld uiteindelijk beduidend hoger op een IQ-test dan kinderen die in de tehuizen achterblijven en ook dan hun achtergebleven broertjes of zusjes. Ook op andere ontwikkelgebieden, zoals in taal- en lichamelijke ontwikkeling, maken ze een inhaalslag.

Basis voor leren: basisvertrouwen

Om je te kunnen concentreren en te kunnen leren, heb je basisvertrouwen nodig. Je adoptiekind woont misschien al jaren in je gezin en voelt zich inmiddels veilig en prettig thuis. Misschien zitten jullie nog volop in het proces van wennen en hechten. Hoe dan ook is naar school gaan een grote stap die stress kan geven en oud overlevingsgedrag kan oproepen.

Opbouwen basisvertrouwen

Een adoptiekind heeft basisvertrouwen als het veilig gehecht is. Hij durft zichzelf te zijn en weet dat hij altijd kan rekenen op jouw onvoorwaardelijke steun. Hij voelt zich beschermd, geaccepteerd en bouwt een vertrouwensvolle en emotionele band met je op. Hij kan je hulp vragen bij spanning, maar kan zich ook concentreren op een spel in het vertrouwen dat je er bent en ook als je tijdelijk niet in de buurt bent. Dit vertrouwen heeft je adoptiekind opgebouwd in het dagelijks leven met en bij je thuis. Het hechtingsproces is een proces dat jaren duurt. Veel adoptieouders en adoptiekinderen zitten nog midden in dat proces als het adoptiekind naar school gaat.

Overlevingsgedrag

Een adoptiekind heeft in zijn geboorteland gedrag ontwikkeld om zich te kunnen handhaven, bijvoorbeeld de clown uithangen of altijd haantje de voorste zijn. In het adoptiegezin is dit gedrag echter niet meer nodig. Het adoptiekind heeft tijd en liefdevolle aandacht nodig om dat

zelf te ervaren en voelen. De overgang naar school geeft een adoptiekind vaak opnieuw stress en een onzeker gevoel. Die gevoelens kunnen zijn oude overlevingsgedrag weer aanwakkeren.

Controlebehoefte

Een nog onvoldoende veilig gehecht adoptiekind vindt het moeilijk als hij niet direct zijn zin of aandacht krijgt. Hij kan opstandig reageren, is druk, luistert niet of gaat onverstaanbaar door waar hij mee bezig was. Dit 'lastige' gedrag - thuis of op school - is een uiting van nog onvoldoende ontwikkeld basisvertrouwen. Voor een adoptiekind dat er (nog) weinig vertrouwen in heeft dat een volwassene iets voor hem kan betekenen, is het heel moeilijk om iets aan een ander over te laten of zich op een ander te richten. Het adoptiekind regelt het liever zelf want dat geeft hem het gevoel dat hij controle heeft over de situatie. Om zich wel naar een ander te durven voegen, heeft je adoptiekind dus een gevoel van veiligheid nodig. Dit vergt van jou maar ook van de leerkracht soms een speciale aanpak. Meer hierover lees je in de volgende paragrafen.

Omgaan met stress

Goed omgaan met emoties en spanning is voor veel adoptiekinderen in de eerste jaren na aankomst nog erg moeilijk. Ze zijn in hun geboorteland vaak onvoldoende getroost bij pijn en spanning. Om spanning te verminderen, hebben zij manieren (copingsstrategieën) ontwikkeld zoals wiegen, bonken, schreeuwen, slaan, zich terugtrekken of juist druk doen. Thuis is dit gedrag misschien met je hulp al verminderd maar in de nieuwe situatie op school steekt het misschien weer de kop op. Het is dan belangrijk om met de leerkracht te bespreken hoe hij je adoptiekind kan helpen zijn spanning op een goede manier te verminderen.

Sensitief en responsief reageren

Ouders en leerkrachten steunen een adoptiekind met stress door sensitief en responsief te reageren. Een sensitieve adoptieouder of leerkracht pikt signalen die een adoptiekind uitzendt op en interpreteert deze op de goede manier. Hij begrijpt bijvoorbeeld dat wanneer een adoptiekind heel druk doet, dit een uiting kan zijn van onzekerheid. Een responsieve adoptieouder of leerkracht reageert adequaat op signalen die een adoptiekind geeft. Bijvoorbeeld door een adoptiekind toe te staan vlak bij hem in de kring te zitten als het angstig is.

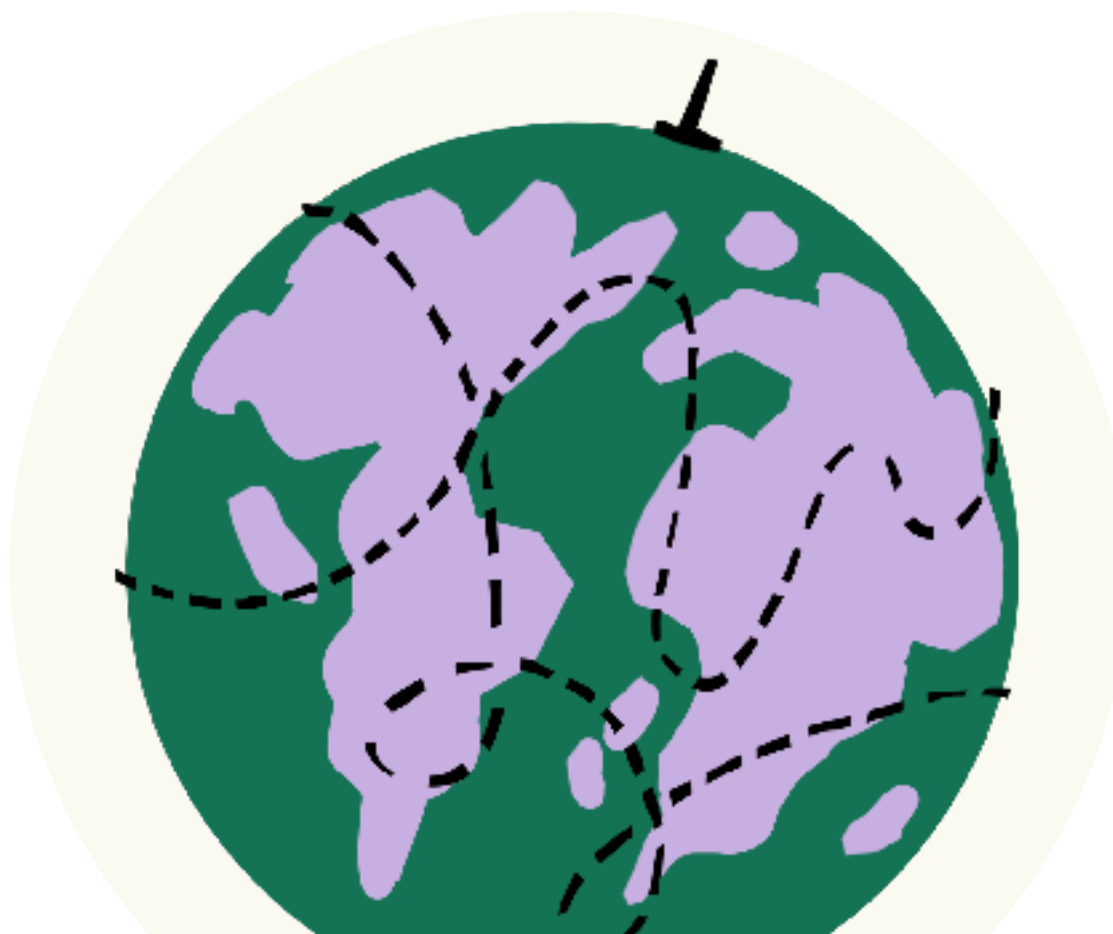
Sven, adoptievader van Tom

(5 jaar): "Tom vindt stilzitten aan tafel heel lastig. In het begin werd ik daar boos om, het kon onze maaltijd echt verpesten. Nu zeg ik rustig en vriendelijk: "Je voelt je onrustig. Loop maar twee rondjes om de tafel en kom weer zitten. Dan beginnen we aan het toetje." Tom kan even zijn onrust kwijt en onze maaltijden zijn weer gezellig. Ook op school mag van de juf af en toe van zijn stoeltje af als hij onrustig is."

Anti-stress tips

Zo help je je adoptiekind omgaan met spanning:

- Benoem het gedrag en de gevoelens van je adoptiekind en leef mee. "Lastig hè, Anna? Toch weet ik dat het je gaat lukken."
- Vertel, eventueel met hulp van plaatjes, hoe de dag zal verlopen.
- Geef het goede voorbeeld: als je zelf rustig blijft bij een conflict, zal je adoptiekind zelf ook minder snel weglopen of boos worden.
- Stel grenzen en bied structuur. Wees voorspelbaar en betrouwbaar: zeg wat je doet, en doe wat je zegt.
- Benoem en toon begrip voor gevoelens van verdriet en boosheid, maar accepteer agressie niet.
- Maak oogcontact en help je adoptiekind met herstellen van wat er niet goed ging.

Naar school: keuzes vooraf

Een adoptiekind is gebaat bij een school die bereid is om zich in adoptiekinderen te verdiepen, waar op een gestructureerde manier wordt lesgegeven en een leerkracht die ‘adoptiealert’ is en positief inspeelt op zijn signalen.

Wat is een geschikte school?

Deze vraag is niet zomaar te beantwoorden. Er spelen veel factoren een rol, zoals de leeftijd van je kind bij aankomst, de pedagogische maar ook didactische aanpak, de locatie van de school, vriendjes en vriendinnetjes die al naar school gaan. Verschillende criteria kunnen de doorslag geven bij de uiteindelijke keuze. In het algemeen geldt dat een school geschikt is als de school oog heeft voor de mogelijkheden en moeilijkheden van het adoptiekind en op zijn behoeften kan inspelen, in combinatie met een veilige en duidelijk gestructureerde omgeving.

Regulier of speciaal onderwijs?

Een adoptiekind is op zijn plek op een reguliere basisschool als hij mee kan komen met leren en geen grote gedrags- of gezondheidsproblemen heeft. Kinderen met leer- of opvoedingsproblemen kunnen afhankelijk van de aard en zwaarte op een reguliere basisschool terecht met ondersteuning van deskundigen uit het speciaal basisonderwijs vanuit de samenwerkingsverbanden.

Speciaal basisonderwijs

Soms is een adoptiekind beter op zijn plek in het speciaal basisonderwijs (SBO). SBO-scholen zijn bedoeld voor moeilijk lerende kinderen, kinderen met opvoedingsmoeilijkheden en alle andere kinderen die speciale ondersteuning en aandacht nodig

hebben. Vooral kinderen met een flinke ontwikkelingsachterstand, een (lichte) verstandelijke beperking of specifieke leer- of gedragsproblemen zijn in het speciaal basisonderwijs beter af. De groepen zijn kleiner, een kind kan beter in zijn eigen tempo en op zijn eigen niveau werken en er zijn meer deskundigen betrokken bij de school. Scholen voor regulier en speciaal basisonderwijs hebben dezelfde leerdoelen. Leerlingen in het SBO krijgen daar wel meer tijd voor, tot hun veertiende jaar. Daarna kunnen ze naar het Voortgezet Speciaal Onderwijs. Naast speciaal basisonderwijs bestaan er ook scholen voor speciaal onderwijs. Deze scholen zijn bedoeld voor kinderen met een handicap, chronische ziekte of stoornis. Ze zijn

onderverdeeld in vier clusters:

- scholen voor blinde en slechtziende of meervoudige gehandicapte kinderen die blind of slechtziend zijn;
- scholen voor dove en slechthorende kinderen en kinderen met ernstige spraak- en/of taalmoeilijkheden en kinderen met communicatieve problemen, bijvoorbeeld bij autisme;
- scholen voor leerlingen met lichamelijke en/of verstandelijke beperkingen, langdurig zieke adoptiekinderen en leerlingen met epilepsie;
- scholen voor kinderen met psychiatrische stoornissen of ernstige gedragsproblemen.

Juf Renate, leerkracht groep 3: “Het is heel belangrijk dat je als leerkracht in de onderbouw het adoptiekind tijd en ruimte geeft om te wennen en een vertrouwensband op te bouwen. Ik vind het bij adoptiekinderen belangrijk dat ze in de kleuterjaren steeds dezelfde juf hebben. Die kan de ontwikkeling van het adoptiekind goed volgen en beter aansluiten bij de behoeften van het adoptiekind.”

Checklist bij het uitzoeken van een school

- Welk onderwijs biedt de school? Adoptiekinderen zijn gebaat bij een gestructureerde, voorspelbare manier van lesgeven.
- Heeft de school mogelijkheden om leerlingen met leer- en gedragsproblemen te begeleiden?
- Hoe groot zijn de klassen?
- Hoe ‘adoptiealert’ is de school (zie paragraaf 5.1)?
- Is er aandacht voor sociale en emotionele ontwikkeling? Op welke manier?
- Wat is de pedagogische visie van de school?
- Zijn er mogelijkheden voor individuele ondersteuning, extra zorg, langer wennen, later starten, geregeld overleg met adoptieouders?
- Houdt het adoptiekind dezelfde leerkracht in de kleutergroepen?
- Kan het adoptiekind een leerkracht krijgen die hij misschien al kent omdat zijn broer of zus dezelfde leerkracht had?
- Gaan er voor je adoptiekind vertrouwde vriendjes naar de school?
- Op www.hetkennisweb.nl vind je onder 0-4 jaar/Basisschool kiezen meer informatie over schoolkeuze en schoolsoorten.

Passend onderwijs en zorgplicht voor scholen

Vanaf 1 augustus 2014 geldt de Wet passend onderwijs. Scholen hebben met de nieuwe wet de zorgplicht voor elk kind een passende oplossing te zoeken. Als het kan op de school in de eigen buurt en als dat niet gaat in het speciaal basisonderwijs. Het uitgangspunt van passend onderwijs is te kijken naar wat kinderen wél kunnen in plaats van naar de beperkingen. Kijk voor de laatste ontwikkelingen op www.steunpuntpassendonderwijs.nl en www.passendonderwijs.nl.

Is mijn adoptiekind klaar voor school?

De meeste kinderen gaan rond hun vierde verjaardag voor het eerst naar school. Eerst een paar ochtenden wennen en al vrij vlug hele dagen. Voor adoptiekinderen geldt vaker dan voor andere kinderen dat ze meer tijd nodig hebben om te wennen. Ze hebben gemiddeld meer moeite met grote veranderingen en zijn erg prikkelgevoelig.

Vorbereiden

Adoptiekinderen gedijen goed bij voorspelbaarheid en rituelen. Bereid je kind op tijd en ontspannen voor op school. Neem hem mee bij het wegbrengen, ophalen of overblijven als je al een ouder kind hebt dat naar school gaat. Of maak af en toe alvast een wandelingetje naar de nieuwe school. Lees voor uit prentenboeken over naar school gaan of maak samen een aftelkalender. Vertel je kind welke andere vriendjes of vriendinnetjes uit de buurt naar dezelfde school gaan.

Langere wentijd

Een adoptiekind dat nog niet lang in het gezin is, voelt zich misschien nog niet veilig genoeg op school. Ook begrijpt het adoptiekind soms nog onvoldoende dat zijn adoptieouders hem echt weer op komen halen als de schooldag is afgelopen. Dit vertrouwen is nodig om te kunnen starten op school. Een wenschema dat past bij de behoefte en het tempo van het adoptiekind, is dan ook erg belangrijk. In overleg met de leerkracht kan je de eerste periode nog bij je adoptiekind blijven en dit gefaseerd afbouwen.

Op oudere leeftijd geadopteerd

Bij adoptiekinderen die op latere leeftijd zijn geadopteerd, komt de

Twijfel je of je adoptiekind klaar is voor school? Neem contact op met [Fiom afdeling Adoptievoorzieningen](#). Wij kunnen de ontwikkeling van je adoptiekind met je bespreken en je helpen jouw eigen afweging te maken.

leerplichtige leeftijd al tijdens het wennen en hechten in zicht. Soms zijn die kinderen in hun geboorteland al naar school geweest of willen ze zelf graag naar school. Als de vertrouwensband nog pril is, is het toch beter om nog even te wachten of een beperkt programma af te spreken. Je adoptiekind heeft eerst een veilige basis thuis nodig om zich op school te kunnen ontwikkelen. Voor het contact met andere kinderen kun je ook naar een speeltuin gaan of een vriendje uitnodigen te komen spelen.

Uitstel leerplicht

Vanaf vijf jaar geldt de leerplicht. Uitstel van leerplicht kan in principe niet. Toch is het soms nodig om met school en/of de leerplichtambtenaar naar een oplossing op maat te kijken. Als je adoptiekind vijf jaar of ouder is, maar echt nog meer tijd nodig heeft om de stap naar school te kunnen maken, overleg dan met de leerkracht en schoolleiding hoe de school het onderwijs zoveel mogelijk kan afstemmen op wat je adoptiekind aankan.

Naar school: wat moet en wat mag

Kinderen moeten naar school als ze vijf jaar zijn. Officieel is de regel: de eerste dag van de nieuwe maand na de vijfde verjaardag. Op 8 januari jarig zijn, betekent uiterlijk op 8 februari voor het eerst naar school. Kinderen mogen naar school als ze vier jaar zijn. De meeste ouders kiezen hiervoor. Naar school gaan stimuleert de (taal)ontwikkeling en kinderen zijn er op die leeftijd meestal ook aan toe. Ze zijn dan dus nog niet leerplichtig

en adoptieouders kunnen in overleg met de school afspraken maken over de aan- en afwezigheid van het adoptiekind.

Kinderen jonger dan zes jaar mogen maximaal vijf uur per week thuis blijven. Als het nodig is, kan de directeur toestemming geven dit tot tien uur uit te breiden. Kijk voor meer informatie op www.leerplicht.net.

Thuis werken aan de basis

Om ervoor te zorgen dat je adoptiekind een goede start kan maken, is het belangrijk dat er thuis een stevige bodem is gelegd. In de kleine wereld van het gezin, met veel individuele aandacht kan je adoptiekind gemiste fases in zijn ontwikkeling inhalen. Hele gewone dingen kunnen hieraan bijdragen, zoals spelen met zand, klei, rijst of vingerverf. Dagelijkse, voorspelbare rituelen binnen het gezinsleven geven je adoptiekind houvast en bieden kansen voor positief contact met elkaar.

Bij het opbouwen van vertrouwen is lichamelijk contact erg belangrijk. Er zijn vele mogelijkheden om spelenderwijs en ontspannen te genieten van elkaars nabijheid (knuffelen, masseren, kriebelspelletje, samen in bad, insmeren, haren vlechten). Doordat de vertrouwensband groeit, kun je je adoptiekind beter helpen omgaan met spanning en emoties. Dit doe je door je adoptiekind gerust te stellen, te benoemen wat hij doet, te troosten en samen het gewenste gedrag te oefenen.

Judith, moeder van Dembe (5 jaar): “Dembe kwam met ons naar Nederland toen hij vierenhalf was. We wilden hem eerst in ons gezin laten wennen en nog niet gelijk op school laten starten. Maar Dembe was in Oeganda al naar een schooltje geweest en hij wilde graag met andere kinderen spelen. We begonnen toen te twijfelen of hij niet toch al naar school moest. Na overleg met een adoptiedeskundige kozen we ervoor om zijn behoefte aan contact met andere kinderen eerst op een wat overzichtelijkere manier aan te bieden. We nodigden af en toe het buurjongetje uit om te spelen en gingen elke dag naar een speeltuintje. Op deze manier konden we nog veel samen met hem zijn. Pas na vier maanden zijn we rustig gaan opbouwen op school. Vanaf zijn vijfde verjaardag gaat Dembe hele dagen naar school. Dat gaat prima.”

Wennen op school

Stil zitten, in de kring vertellen en luisteren, je langere tijd concentreren, in groepjes en hoeken werken: naar school gaan vraagt veel van een kind. In groep 1 werken kinderen op een speelse manier aan alle facetten van hun ontwikkeling. In groep 2 bereidt de school de kinderen daarnaast voor op het taal- en rekenonderwijs in groep 3.

Ingrijpende verandering

Adoptiekinderen hebben vanwege hun achtergrond meestal extra tijd nodig om zich veilig en vertrouwd te voelen op school. Bovendien hebben ze nog weinig ervaring - of juist een heel andere ervaring - met het reilen en zeilen in een groep kinderen. Voor een adoptiekind dat in een tehuis voor zichzelf heeft moeten opkomen, is het hier op school misschien wel erg lastig

om knutselmateriaal of speelgoed te delen of om op zijn beurt te moeten wachten.

Of en hoe snel een adoptiekind mee kan draaien op school, is per adoptiekind verschillend. Het ene adoptiekind doet vanaf dag een goed mee, een ander heeft veel extra aandacht en een aangepast programma nodig.

Voor adoptiekinderen speelt mee of zij over basisvertrouwen beschikken en in welke fase van het hechtingsproces ze thuis zitten. Veranderingen zijn voor veel adoptiekinderen ingrijpend omdat ze eerdere grote veranderingen en breuken in hun leven kunnen oprakelen. Voor hen spelen vragen als: Mag ik hier blijven? Blijft de juf bij me? Komen mijn adoptieouders mij wel weer ophalen? Wat wordt er van mij verwacht?

Een prettige start op school

Onderstaande tips kunnen adoptiekinderen helpen die nog niet zo lang in het adoptiegezin zijn of nog niet veilig gehecht zijn.

Voor de wenperiode

- Deel informatie over je adoptiekind die voor de leerkracht van belang kan zijn. Deze kan daar dan rekening mee houden. Denk aan:
  - achtergrond en leefgeschiedenis;
  - gedrag, karakter en onderwijsbehoeften van het adoptiekind
  - manieren van je adoptiekind in het omgaan met stress;
  - taalontwikkeling (taalbegrip en woordenschat);
  - eventuele ontwikkelingsachterstand en medische problemen;
  - hechtingsproces in het gezin, basisvertrouwen.
- Maak duidelijke afspraken met school over het wennen. Stel in overleg een rustig wenschema op dat past bij je adoptiekind.
- Spreek af wanneer je samen een keer mag komen kijken in de klas.

Tijdens de wenperiode

- Houd de verwachting laag. Het is het belangrijkste dat je adoptiekind zich eerst op zijn gemak gaat voelen in de klas.
- Blijf, als het nodig is, de eerste ochtenden bij je adoptiekind in het gebouw of in de klas.
- Vraag of je adoptiekind dicht in de buurt van de leerkracht mag zitten.
- Zorg dat je op tijd bent om je adoptiekind weer op te halen en kom afspraken en beloften na. Zo leert je adoptiekind dat je betrouwbaar bent en hem niet zal verlaten.
- Stel voor dat je de leerkracht regelmatig beknopt informeert over bijzonderheden van je adoptiekind en andersom. Op www.konnect.nl vind je een handige app en een voorbeeld van een digitaal schriftje.
- Maak nog niet te vaak speelafspraken met andere kinderen na schooltijd. Het kost je adoptiekind al genoeg energie om aan alle veranderingen te wennen.

Ontwikkeling van basisschoolkinderen

Kinderen maken op de basisschool een enorme ontwikkeling door. Elk kind op zijn eigen manier. Bij adoptiekinderen kan de ontwikkeling door hun achtergrond langzamer en onevenwichtiger verlopen en soms achterblijven.

Verschillen in ontwikkeling

Geen kind ontwikkelt zich op dezelfde manier. Het ene kind praat al vlot, het andere kind leert snel fietsen en een ander kan al vroeg goed tekenen. Niet alleen aanleg speelt een rol, ook de mate waarin ouders en anderen in de omgeving van het adoptiekind hem stimuleren. In grote lijnen kun je zeggen dat de meeste kinderen op een bepaalde leeftijd dezelfde mijlpalen hebben bereikt. Rond hun zevende kunnen ze bijvoorbeeld verstaanbaar praten, woordjes lezen en schrijven, eenvoudige sommen maken, regeltjes begrijpen en opvolgen, met anderen spelen en klimmen, springen, fietsen en rennen. Vaker dan andere kinderen zijn adoptiekinderen opgegroeid in ongunstige omstandigheden en op jonge leeftijd te weinig gestimuleerd. Hierdoor hebben zij een grotere kans op een onevenwichtige ontwikkeling. Motorisch ontwikkelen ze zich bijvoorbeeld goed, maar hun taal- en of sociaal-emotionele ontwikkeling blijft achter. Of een adoptiekind is heel pienter en zelfstandig, maar heeft nog weinig idee van het verschil tussen blij en boos zijn.

Intelligentie

Er zijn verschillende onderzoeken gedaan naar de intelligentie van adoptiekinderen. Hieruit blijkt dat de gemiddelde intelligentie van adoptiekinderen uiteindelijk niet verschilt van die van niet geadopteerde kinderen. Wel komt een vertraagde cognitieve ontwikkeling vaker voor. Adoptiekinderen die langer dan zes maanden in een tehuis verbleven, scoren gemiddeld lager op intelligentietests dan adoptiekinderen die er kortere tijd zaten. Na de adoptie neemt de intelligentie op de langere termijn vaak toe.

Taalontwikkeling

Het taallerend vermogen van de meeste adoptiekinderen is groot. Aan het eind van de basisschool presteren adoptiekinderen gemiddeld net zo goed in taal, lezen en spelling als hun klasgenoten. Voor kinderen die op latere leeftijd, vanaf zes jaar, zijn geadopteerd, is de overgang van hun moedertaal naar het Nederlands lastiger. Ze hebben in het begin meer problemen met de

uitspraak, grammatica en spelling. Ook adoptiekinderen die voor hun adoptie langere tijd zijn verwaarloosd of bij wie sprake is van een lichamelijke beperking zoals een schisis, hebben vaker een vertraagde taalontwikkeling, zowel van de eerste als van de tweede taal. Deze adoptiekinderen worden dan ook vaker verwezen naar logopedie.

Professor Sieneke Goorhuis Brouwer, orthopedagoog en spraakpatholoog zegt dat in de eerste zes jaren de ontwikkeling van de primaire sensorische gebieden in de hersenen moet plaatsvinden. Ze noemt dit de 'hardware' van een kind. Ze pleit ervoor kinderen de tijd te geven voor de ontwikkeling van de 'hardware' en dan pas aan de slag te gaan met de 'software': lezen, schrijven en rekenen. 'Hardware' ontwikkelen doe je door heel gewone dingen: voorlezen, rijmen, zingen, praten en vrij spelen, daarmee wordt ook zelfvertrouwen ontwikkeld. Als je al begint met 'software' installeren voordat de 'hardware' klaar is, loopt de computer vast.

Stille periode

Sommige adoptiekinderen hebben na aankomst een stille periode. Ze nemen de taal wel in zich op, maar reproduceren die nog niet. De eerste tijd zal het adoptiekind vooral 'papegaaien': woorden en zinnen nazeggen zonder ze echt te begrijpen. Een stille periode kan ook voortkomen uit emotionele problemen als het adoptiekind merkt dat hij zich niet zomaar kan uiten in het Nederlands. In combinatie met het wegvallen van de andere vertrouwde dingen, kan dit boosheid en verzet oproepen tegen de nieuwe taal. Op school kunnen adoptiekinderen soms te verlegen zijn om te praten. Als het adoptiekind zich thuis gaat voelen en meer zelfvertrouwen krijgt, wordt het steeds zekerder om zich met taal te uiten.

Oorzaken taalachterstand

Taal- en spraakproblemen van adoptiekinderen kunnen verschillende oorzaken hebben:

- een tekort aan taalaanbod, interactie en stimulering;
- het adoptiekind moet nog wennen aan de nieuwe klanken. Het gebruik van de tong kan ook anders zijn;
- een medisch probleem, zoals een schisis;
- een ernstige emotionele stoornis;
- een contact- of neurologische stoornis. Er is dan sprake van een secundaire taalstoornis.

Een adoptiekind dat een kleinere woordenschat en minder taalbegrip heeft, kan in de klas moeite hebben een instructie te volgen of een opdracht of tekst te begrijpen. Bespreek dit al in de intake op school, zodat de leerkracht hier rekening mee houdt.

Responsief reageren

Om taal te kunnen leren, hebben adoptiekinderen een responsieve houding van de adoptieouders nodig. Volg je adoptiekind en kijk waar zijn interesse naar uitgaat. Wacht tot het adoptiekind iets zegt en luister wat het te zeggen heeft. Sluit in tempo en intonatie aan bij het ontwikkelingsniveau, dat is vaak langzamer en jonger dan verwacht.

Zo stimuleer je de taalontwikkeling van je adoptiekind

Kinderen die nog niet praten

- Babbel veel over alles wat je doet en ziet.
- Geef het adoptiekind veel gelegenheid om te spelen. Speel mee, wijs dingen aan, benoem voorwerpen en handelingen en ondersteun dit met gebaren.
- Lees voor uit peuterboeken en bekijk samen prentenboeken zonder tekst. Benoem ook hier wat er allemaal te zien is.
- Zing liedjes voor je adoptiekind en doe samen bijbehorende gebaren. Op www.lottemax.nl vind je speelse suggesties om via adoptiekindergebaren met je adoptiekind te communiceren.

Kinderen die al kunnen praten

- De tips die hierboven staan voor jonge adoptiekinderen, werken ook goed bij adoptiekinderen die al in hun eigen taal kunnen praten.
- Neem de tijd voor gesprekjes samen, tussendoor (op de fiets, bij het tafeldekken, in de tuin) en bij vaste momenten als eten en naar bed gaan.
- Kijk samen tv, lees voor en praat erover.
- Doe samen rijmspelletjes of taalspelletjes (voorbeelden zijn te vinden op www.jufsanne.com).
- Koop een aanwijsboekje met plaatjes en benoem samen de woorden.
- Zorg voor stimulerend materiaal dat de zintuigen prikkelt: boeken met flapjes, speelgoed voor imitatiespel (winkeltje, garage, verkleed, poppen, gietertje), speelgoed om mee te bouwen, te sporten of creatief te zijn (kralen, stempels, krijtjes, verf).

Hulp zoeken?

Zoek hulp als je je ongerust maakt over de taalontwikkeling van je adoptiekind, bijvoorbeeld als je adoptiekind onverstaaanbaar blijft, te weinig vordering in taalbegrip laat zien of klanken en letters door elkaar blijft halen. Een logopedist kan beoordelen of je je terecht zorgen maakt. Licht ook de leerkracht en intern begeleider op school in en vraag of er vanuit school mogelijkheden zijn voor extra taalbegeleiding. Ook als je adoptiekind hardnekkige leesproblemen heeft is het raadzaam hulp te zoeken.

Voor adoptiekinderen met een taalachterstand of -ontwikkelingsstoornis zijn er verschillende stimuleringsmogelijkheden. Meer informatie vind je op de volgende sites:

- www.kentalis.nl
- www.auris.nl
- www.nsdsk.nl

Rekenontwikkeling

Wat voor de taalontwikkeling van geadopteerde kinderen geldt, is ook van toepassing op hun rekenontwikkeling. Van adoptiekinderen die langere tijd verwaarloosd zijn, is bewezen dat zij vaker rekenproblemen hebben. De problemen die bij deze groep adoptiekinderen werden gevonden voor rekenen en taal, hangen met elkaar samen. Om complexe rekenvraagstukken op te kunnen lossen heeft een adoptiekind een goed en volledig taalbegrip nodig. Er zijn aanwijzingen dat

adoptiekinderen meer dan andere kinderen moeite hebben met oriëntatie in de ruimte, een zwakkere visuele analyse en concentratieproblemen hebben. Vaak hebben ze ook meer tijd nodig voor het automatiseren van sommen.

Kees, vader van Sandro (8 jaar):

“Ondanks extra hulp krijgt Sandro het rekenen niet goed onder de knie. Ik denk dat het gemis aan ervaringen in zijn eerste jaren daar een rol bij speelt. In het kindertehuis heeft Sandro weinig kunnen bewegen en spelen. We hebben steun gehad van een kinderfysiotherapeut, omdat zijn sensomotorische ontwikkeling zwak bleek te zijn. Hij vindt het bij voorbeeld lastig om zijn evenwicht te bewaren of om een bal te gooien en te vangen. Hij blijft problemen met rekenen houden en we vragen ons af of die twee zaken met elkaar te maken hebben. We hebben de school gevraagd om de onderwijsbegeleidingsdienst een onderzoek te laten doen.”

Zo stimuleer je de rekenontwikkeling van je adoptiekind

- Doe speelse rekensommetjes, bijvoorbeeld onderweg of bij huishoudelijke klusjes. Vraag of je adoptiekind je wil helpen met dingen sorteren en op volgorde leggen.
- Laat je adoptiekind lekker klimmen, rennen en vrij bewegen door de ruimte (verstoppertje, tikkertje, gymoefeningen, twister).
- Speel kaartspelletjes, Uno, bingo, dobbelospelletjes, Rummikub en Ganzenbord.
- Laat je adoptiekind spelen met Lego, blokjes en ander constructiespeelgoed.
- Betrek je adoptiekind bij klusjes als naaien, knippen, schroeven en timmeren.

Hulp zoeken?

Vraag hulp bij een orthopedagoog en op school als je adoptiekind:

- steeds gefrustreerd raakt bij sommen die hij gezien zijn leeftijd zou moeten kunnen;
- hardnekkige rekenproblemen blijft houden;
- symbolen als '+' en '-' door elkaar haalt;
- getallen om blijft draaien;
- opdrachten onhandig aanpakt en een omslachtige rekenstrategie kiest.

Motorische en lichamelijke ontwikkeling

Veel adoptiekinderen hebben bij aankomst in Nederland een achterstand in hun lichamelijke ontwikkeling. Ze kunnen klein of ondervoed (geweest) zijn en hebben soms een motoriek die niet past bij hun leeftijd. Peuters kruipen bijvoorbeeld nog niet en eenjarige kinderen kunnen nog niet zitten. Voor oudere adoptiekinderen geldt dat ze bijvoorbeeld niet op een speelrek kunnen klimmen of rennen of vaak struikelen en vallen (grove motoriek). Ook kunnen adoptiekinderen problemen hebben met hun fijne motoriek: schrijven, knutselen, knippen en plakken vinden ze bijvoorbeeld lastig.

In hun geboorteland hebben adoptiekinderen vaak onvoldoende gelegenheid gekregen om hun grove en fijne motoriek spelenderwijs te ontwikkelen en om lekker te bewegen in de ruimte. Op de basisschool wordt bij schrijven, spelen en bewegen juist een groot beroep gedaan op de motoriek.

Informeel bij de leerkracht of intern begeleider welke mogelijkheden er op school zijn om de motoriek te oefenen als deze achterblijft. Daarnaast kun je ook contact opnemen met een kinderfysiotherapeut.

Irene, adoptie moeder van Carlo (6 jaar): “Carlo kwam bij ons toen hij tweeënhalve was. Hij kon amper praten, hij kon nog niet goed lopen, geen bal gooien en geen blokken stapelen. De reden is waarschijnlijk dat hij in het kindertehuis nauwelijks uit zijn bedje is geweest. Ook was er weinig speelgoed. Hij kreeg zo onvoldoende kans zich te ontwikkelen. Het eerste jaar leek hij de schade in te halen, maar nu hij vier is krijgt hij toch fysiotherapie. Vergeleken met zijn leeftijdsgenootjes liep hij te ver achter.”

Zo stimuleert je de motoriek van je adoptiekind

Fijne motoriek

- Laat je adoptiekind zoveel mogelijk zelfdoen: tanden poetsen, brood smeren, aankleden, knopen en risten dichtdoen, komkommer snijden, vesters strikken. Oefening baart kunst!
- Letters schrijven in scheerschuim (op het raam, op een tuintafel) of in zand.
- Puzzels maken.
- Knutselen met vingerverf, tekenen, kralen rijgen.
- Spelen met constructiespeelgoed (blokken, Lego, Kapla, Nopper, hammerbank, Hammertje tik).

Grove motoriek

- Veel buitenspelen: naar de speeltuin, op het klimrek, lopen over de stoeprand, gooien met een bal, fietsen en stappen.
- Dansen op muziek.
- Springen in hoepels.
- Rollen en koppeltje duiken.

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Adoptiekinderen hebben gemiddeld vaker sociale en emotionele problemen dan andere kinderen. Dit geldt met name voor de adoptiekinderen die in hun geboorteland verwaarloosd zijn en lange tijd in een instelling hebben gezeten. Deze adoptiekinderen ervaren soms problemen in het aangaan en onderhouden van vriendschappen. Jongens laten vaker probleemgedrag zien dan meisjes. Het gaat dan om hyperactief, rebels, agressief, driftig, impulsief en koppig gedrag, maar ook om somberheid en veel gepieker.

Sociaal-emotionele ontwikkeling en gehechtheid

Bij adoptiekinderen die onveilig gehecht zijn zie je vaak dat ze moeite hebben vriendschappen aan te gaan en te onderhouden. Ze twijfelen of de ander echt wel met hem bevriend wil zijn en blijven. Dit verbetert als adoptiekinderen thuis langzaam maar toch een veilige gehechtheidsrelatie krijgen met hun adoptieouders. Wanneer je adoptiekind nog onvoldoende basisvertrouwen heeft, kan dit er toe leiden dat hij bijvoorbeeld van slag raakt als de leerkracht even de klas uit gaat of een dagje ziek is. Hij kan zich ook angstig voelen omdat hij zich afvraagt of je hem straks wel van school zal halen. Ook bij een standje van de leerkracht kan je adoptiekind heftig reageren. De onderliggende angst is dan vaak dat hij zich afvraagt of hij wel mag blijven als de leerkracht boos is.

Gehechtheid en werkhouding

Om te kunnen leren, moet een adoptiekind zich veilig genoeg voelen. Anders is het adoptiekind meer bezig zijn omgeving in de gaten te houden. Onveilig gehechte adoptiekinderen hebben vaak een matige werkhouding. Ze hebben opstartproblemen en moeite met overzicht en ordenen. Vaak hebben ze ook concentratie- en motivatieproblemen. Dit kan ook invloed hebben op het geheugen; het adoptiekind houdt informatie moeilijk vast. Zolang het adoptiekind de stress van onveiligheid ervaart zal het moeilijk voor hem zijn te leren en te presteren op school.

Voor een leerkracht is het goed om te weten dat een matige werkhouding een teken is dat het adoptiekind nog bezig is met leren te vertrouwen op zichzelf en anderen. Andere kenmerken van de werkhouding van adoptiekinderen die nog onveilig gehecht zijn:

- Ze proberen hun omgeving constant in de gaten te houden. Ze zijn op van alles gericht, behalve op zichzelf. Of ze zijn vooral bezig om hun spanning te reguleren door bijvoorbeeld druk gedrag of door zich terug te trekken.
- Ze vinden het lastig met uitstel om te gaan en reageren daarom vaak impulsief. Ze praten bijvoorbeeld voor hun beurt of vergeten hun vinger op te steken. Ook zelfstandige werkmomenten kunnen lastig zijn, omdat ze uit zichzelf geen hulp vragen aan

de leerkracht. Immers, als je niet geleerd hebt om op anderen te kunnen vertrouwen, is hulp vragen niet gewoon.

- Ze zijn weinig gemotiveerd hun best te doen. Door de negatieve ervaringen in hun verleden, moeten ze nog leren vertrouwen op hun eigen kunnen.

In de brochure 'Adoptiekind op de basisschool: informatie voor leerkrachten' staan veel tips die leerkrachten kunnen toepassen om je adoptiekind te helpen zich prettig en veilig te gaan voelen in de klas.

Volgen ontwikkeling

Elke school is volgens de wet verplicht leerlingen tijdens hun hele schoolperiode te volgen. Hoe ze dat precies doen, mogen ze voor een deel zelf invullen. Maar het moet wel aantoonbaar zijn. Vanaf groep 1 volgen de scholen de ontwikkeling van elk kind met een leerlingvolgsysteem, vaak van Cito. Een leerlingvolgsysteem houdt in dat de leerkracht regelmatig toetsen afneemt om te beoordelen hoe de leerling vordert met bijvoorbeeld woordenschat, spelling, lezen en rekenen. Aan de hand van de resultaten kan de leerkracht zien of een kind op niveau is of dat er misschien extra hulp en begeleiding nodig is.

De leerkracht volgt de ontwikkeling van een leerling ook door het kind goed te observeren. Aan de hand van observatielijsten bekijkt de leerkracht bijvoorbeeld of het kind zelfstandig kan werken en hoe het zich gedraagt binnen de groep.

Wat citotoetsen niet meten zijn bijvoorbeeld vaardigheden en talenten als creativiteit, veerkracht, inlevingsvermogen, humor, doorzettingsvermogen, etc.

Juf Marjo, leerkracht groep 3:

“Voor mij werkt een toets als een bevestiging van hoe een kind zich ontwikkelt. Een kind goed observeren is voor mij veel belangrijker. Ik schrijf op wat mij opvalt, wat het kind al kan en wat nog niet. Ik schrijf bijvoorbeeld op dat een kind nog afwachtend is en geen hulp durft te vragen, dat het al goed kan lezen of dat het moeite heeft met de volgorde van getallen. De resultaten van mijn observaties en de toetsen bespreek ik met de ouders. Bij adoptiekinderen maak ik soms wat vaker een afspraak met de adoptieouders of neem iets meer tijd voor de gesprekjes.”

In de onderbouw

Rond de leeftijd van zes, zeven jaar worden adoptiekinderen zich bewuster van hun geschiedenis en 'anders' zijn. Dat vraagt om een 'adoptiealerte' aanpak van de leerkracht en goed overleg met school.

Bouwen aan basisvertrouwen   **Extra jaar kleuteren of naar groep 3?**

De onderwijsbehoeften van adoptiekinderen zijn vooral veiligheid, voorspelbaarheid en betrouwbaarheid. Deze behoeften gelden in principe voor alle kinderen. Voor adoptiekinderen zijn ze extra belangrijk, omdat ze op dit vlak zo veel tekort zijn gekomen. Dat vraagt om een 'adoptiealerte' aanpak van de leerkracht en goed overleg met school.

Adoptiealerte leerkracht

Adoptiekinderen zijn gebaat bij een 'adoptiealerte' leerkracht. Dat is een leerkracht die:

- het adoptiekind ziet en begrijpt welke impact zijn voorgeschiedenis op hem heeft;
- het adoptiekind extra ondersteunt bij stress en emotie en overgangen in de les;
- ziet dat het adoptiekind voor sommige dingen extra tijd en hulp van de leerkracht nodig heeft;
- duidelijke regels stelt en helpt herstellen van wat er niet goed ging;
- veiligheid biedt, bijvoorbeeld door het adoptiekind vlakbij de leerkracht te laten zitten;
- het adoptiekind structuur biedt bij leertaken.

In principe gaan alle kinderen over van groep 2 naar groep 3. Redenen om een kind nog een jaar te laten kleuteren zijn meestal dat het kind nog te speels is, onvoldoende geconcentreerd en/of niet voldoende gemotiveerd is om taakjes uit te voeren.

Een kind dat rijp is voor groep 3 kan zich voldoende concentreren en zelfstandig werken. Het kent vormen, kleuren, cijfers en begrippen en is nieuwsgierig naar letters, cijfers en nieuwe dingen. Het kind weet hoe het met andere kinderen kan spelen en hoe het zelf probleempjes op kan lossen of dat het hulp kan vragen aan de leerkracht. Ook wordt gekeken of het kind de basisvaardigheden beheerst om in groep 3 te leren rekenen en lezen, zoals tot 20 tellen en letters hakken en plakken (b-oo-m is boom, k-i-p is kip). Ook wordt gekeken naar de ontwikkeling van de motoriek, zelfredzaamheid en sociale omgang met andere kinderen.

Als jij of de leerkracht twijfelt of je adoptiekind van groep 2 naar groep 3 kan, kun je contact opnemen met Fiom Adoptievoorzieningen voor een adoptieconsultatie op school.

Ardi, leerkracht groep 1-2

"Nyomi was bijna zes toen ze uit Nigeria kwam, ze liep nog erg achter in haar ontwikkeling. De eerste periode op school was heel spannend voor haar. Wat werd er van haar verwacht? Ze kon heel goed potloden uitdelen, klei kneden en de stoelen in de kring zetten, dus dat heb ik haar veel laten doen. Ze genoot van de gezelligheid in de klas. De eerste maanden is ze halve dagen naar de klas gekomen, om rustig te wennen. Dat heeft haar goed gedaan."

Ellis, leerkracht groep 1-2:

"Mattias is zes jaar en zit al bijna een jaar bij mij in de combinatiegroep. Hij ontwikkelt zich best goed, zeker als je beseft wat hij heeft gemist voordat hij naar Nederland kwam. Zijn taalontwikkeling loopt nog wel achter, zijn spanningsboog is nog vrij kort en hij heeft regelmatig extra instructie en herhaling nodig om dingen echt te begrijpen en zelf te kunnen doen. Toch denken we dat hij naar groep drie kan. Hij heeft een paar vriendjes die ook naar groep drie gaan en hij komt bij een juf die ervaring heeft met adoptiekinderen. Er komt een speciaal groepje dat extra begeleiding krijgt bij de taalontwikkeling, dus dan is hij niet de enige."

Rouw in relatie tot afstand en adoptie

Vanaf zes à zeven jaar neemt het logisch denkvermogen van adoptiekinderen sterk toe. Je adoptiekind gaat beseffen dat zijn adoptieverhaal ook een keerzijde heeft. Hij begrijpt dat het om geadopteerd te kunnen worden, eerst is afgestaan. Dat kan gevoelens van gemis, verdriet en rouw met zich meebrengen. Bijvoorbeeld omdat hij zich afvraagt waarom hij weg moest, of er soms iets mis is met hem, of hij wel lief genoeg was. Deze gevoelens kunnen zich uiten in huilbuien, slecht slapen, angst, driftbuien, dwars of druk gedrag, etc. Rouw en verdriet kunnen ook op school losgemaakt worden. Thema's in de klas zoals 'familie' of 'geboorte' kunnen gevoelig liggen voor adoptiekinderen of een dag als 'Moederdag'. Kijk of je een alternatief kan bedenken waar je adoptiekind zich door getroost voelt. Misschien kan je adoptiekind thuis ook iets voor zijn biologische moeder knutselen (een kaarsje versieren en het aansteken met Moederdag) of in plaats van een geboortekaartje een aankomstkaartje meenemen. Praat met je adoptiekind over zijn gevoelens en ga erop in als het behoefte heeft over zijn biologische ouders te praten. Maak ook de leerkracht attent op wat gevoelige thema's kunnen zijn voor je adoptiekind.

Zelfbeeld en identiteitsontwikkeling

Door liefdevolle aandacht, aanmoediging, complimentjes en duidelijke regels ontwikkelen adoptiekinderen zelfvertrouwen. Kinderen in de onderbouw leren begrijpen wat goed en fout is, al hebben ze hierbij nog veel hulp van hun ouders nodig. Ruimte om te mogen experimenteren en fouten te maken, bevordert de ontwikkeling van een positief zelfbeeld.

Bewust van uiterlijke verschillen

Hoe ouder adoptiekinderen worden, hoe vaker ze uiterlijke verschillen als gezichtskenmerken, haarkleur, huidskleur en vorm van de ogen registreren. Leeftijdsgenootjes gaan ook reageren op adoptiekinderen die er anders uitzien dan zij. Dat doen ze vaak heel direct. Niet om te confronteren of te pesten, maar omdat ze ook bezig zijn de wereld te ontdekken. "Jij bent bruin" of "Dat is helemaal jouw echte moeder niet." Dat besef kan voor een adoptiekind hard aankomen, zelfs als ze het best weten en je er altijd open over bent geweest. Ineens kan het zijn dat je adoptiekind het anders hoort of begrijpt.

Je adoptiekind kan erg gefocust zijn op de onderlinge uiterlijke verschillen tussen hemzelf en zijn 'witte' omgeving. Dat hij hier zo mee bezig is wil niet automatisch zeggen dat hij hier moeite mee heeft. Hij is zichzelf in relatie tot zijn omgeving aan het onderzoeken en ontdekken.

Vooraf bij adoptiekinderen vanaf een jaar of zeven, acht zie je soms dat ze geen andere huidskleur, spleetogen of een bijzondere naam willen hebben. Sommige adoptiekinderen willen het liefst uit de buik van hun adoptiemoeder zijn gekomen en er net als alle andere kinderen uitzien. Er zijn ook adoptiekinderen die trots zijn op hun uiterlijk, maar tegelijkertijd verdrietig zijn omdat ze niet bij hun adoptiemoeder zijn geboren. Ook kan het zijn dat ze het wel prima vinden, maar het er niet steeds over willen hebben.

Samenwerking met de basisschool

Veel adoptieouders hebben behoefte aan uitwisseling en afstemming over hun adoptiekind met de leerkracht. Andersom kan het ook zo zijn dat de leerkracht behoefte heeft aan afstemming met jou. Spreek met elkaar een prettige en haalbare manier van contact af. Uitwisseling via e-mail of een (digitaal) schriftje kan zeker in het begin een handig hulpmiddel zijn. Neem elkaars verhalen

serieus, ook al is het gedrag op school anders dan thuis. Ga in gesprek met de leerkracht of iemand van het zorgteam als je je zorgen maakt over de ontwikkeling van je adoptiekind. De driehoek adoptieouders-adoptiekind-school is van essentieel belang en in dit geval nog meer bewust. Een adoptiekind voelt de samenwerking tussen adoptieouder en school en alleen daardoor al komt een adoptiekind tot betere prestaties komt, op alle fronten.

Op www.integratievroeghulp.nl vind je informatie over Blogboek, een online communicatiemiddel waar adoptieouders en leerkrachten gebruik van kunnen maken om informatie over hun adoptiekind/leerling uit te wisselen.

Zo help je je adoptiekind bij het omgaan met zijn emoties omtrent het 'anders-zijn'

- Accepteer de gevoelens van je adoptiekind, zonder deze te willen verkleinen of op te lossen "Het maakt je boos dat andere kinderen je naam verkeerd zeggen en daarom wil je geen Lihua meer heten." Benadruk dat je van je adoptiekind houdt, ook al ziet hij er anders uit dan jijzelf.
- Benoem niet alleen uiterlijke verschillen tussen je adoptiekind en andere kinderen, maar ook de overeenkomsten. In uiterlijk, maar ook in dezelfde voorkeuren of belangstelling.
- Sommige kinderen vinden het fijn om op school iets te vertellen over de adoptie. Overweeg om dit samen met je adoptiekind ook te doen, als hij dat wil.

In de bovenbouw

Kinderen worden in de bovenbouw steeds kritischer en zelfstandiger. Ze blijven een stimulerende benadering van ouders en leerkrachten nodig hebben om zich positief te ontwikkelen. Ze worden gevoeliger voor wat de groep van hen vindt en kunnen veel bezig zijn met hun afkomst. Een goede afstemming met de school blijft belangrijk.

Zelfbeeld en identiteitsontwikkeling

Een basisschoolkind in de bovenbouw gaat het belangrijk vinden bij een groep te horen. Dat geeft hem een veilig en vertrouwd gevoel. Daarnaast zijn kinderen in de bovenbouw bezig met eerlijkheid en rechtvaardigheid. Dit is de leeftijd waarop kinderen volop meeleven met of in actie komen voor bijvoorbeeld dieren of kinderen uit ontwikkelingslanden. Zijn rechtvaardigheidsgevoel kan een adoptiekind het idee geven dat het niet eerlijk is dat hij wel is geadopteerd, terwijl andere adoptiekinderen die het moeilijk hadden moesten achterblijven. Zijn voorgeschiedenis kan een adoptiekind soms blokkeren in de ontwikkeling van een positief zelfbeeld en zelfvertrouwen. Misschien is hij onzeker, weinig weerbaar, faalangstig of heeft hij snel het gevoel dat hij er niet bij hoort. Voor elk adoptiekind is dit weer anders; het hangt ook samen met zijn karakter en veerkracht.

Bewust van uiterlijke verschillen

Adoptiekinderen moeten leren omgaan met de reacties uit hun omgeving op de adoptie. Ze willen graag bij de groep horen. Op 'witte scholen' en in kleine dorpen ervaren sommigen de uiterlijke verschillen met hun leeftijdgenootjes als lastig. Ze praten dan vaak liever niet over hun adoptie. Tegelijkertijd kan een adoptiekind ermee worstelen dat hij wel een adoptiekind is, terwijl dat uiterlijk niet zichtbaar is. Leeftijdsgenoten zijn ook bezig met hun uiterlijk en kunnen om die reden ook reageren op de afkomst of het uiterlijk van je adoptiekind. Bespreek met uw kind hoe hij in zulke situaties kan antwoorden. Benoem ook wat hij juist gemeenschappelijk heeft met andere kinderen. De meeste adoptiekinderen vinden trouwens prima aansluiting. Soms worden adoptiekinderen vanwege hun uiterlijk helaas gepest of gediscrimineerd door leeftijdgenoten. Neem emoties van je adoptiekind over pesten serieus, troost je adoptiekind en licht de leerkracht in.

Stimuleren van een positief zelfbeeld

- Laat je adoptiekind een haalbaar taakje uitvoeren of verantwoordelijkheid voor iets dragen. Daardoor leert hij nieuw gedrag en groeit zijn zelfvertrouwen.
- Geef positieve reacties op zijn ondernemingslust. "Fijn dat je boodschappen voor me hebt gedaan. Straks gaan we samen een spelletje doen." Bied structuur: stel duidelijke grenzen en regels.
- Maak tijd om samen wat leuks te doen, voor een praatje aan de keukentafel, voor samen koken, stoeien, voorlezen of voetballen.
- Houd de onderwerpen adoptie en biologische ouders bespreekbaar, ook al wil je adoptiekind er niet over praten. Geef bijvoorbeeld eens een complimentje over zijn sporttalent en vraag je hardop af of zijn biologische moeder of vader ook zo goed in sport is.
- Misschien houdt het je adoptiekind bezig dat hij het in Nederland goed heeft en andere adoptiekinderen uit het adoptiekindertehuis uit zijn geboorteland niet.
- Kijk of je samen iets kunt organiseren, misschien samen met de klas, zoals tekeningen maken en speelgoed inzamelen. Zo kan een adoptiekind iets doen met zijn rechtvaardigheidsgevoel.
- Bereid, als je adoptiekind dat wil, samen een spreekbeurt of boekbespreking voor over het geboorteland van je adoptiekind of over een adoptiegerelateerd onderwerp.

Mei Li (11 jaar): "Op school, bij mijn turnclub of op vakantie vragen ze soms of ik geadopteerd ben. Ik zeg dan altijd dat ik uit china kom en dat ik dat heel leuk vind. Want dat vind ik ook echt."

Bewust van afkomst

Adoptiekinderen gaan op zoek naar antwoorden op vragen over hun afkomst en waarom ze zijn afgestaan. Bijvoorbeeld 'Hoe zien mijn vader en moeder in Haïti eruit?' 'Lijk ik op hen?'

'Waarom mocht ik niet bij hen blijven?' 'Denken ze wel eens aan mij?' Komt het geboorteland in het nieuws of aan bod in de les, dan roept dit vaak vragen op. 'Is mijn moeder daar nu?' 'Gaat het goed met mijn familie?' Ook kan een adoptiekind op deze leeftijd al verlangen tonen naar zijn roots en zijn biologische ouders vragen om een reis naar zijn geboorteland of een ontmoeting met de biologische ouders. Soms vinden adoptiekinderen het moeilijk om zulke verlangens en gevoelens met hun adoptieouders te delen omdat ze denken dat het hen kwetst.

Puberteit

Bij adoptiekinderen is soms sprake van vervroegde puberteit. De fysieke en hormonale veranderingen kunnen dan een groot contrast vormen met de emotionele ontwikkeling van het adoptiekind. Overleg hierover met de leerkracht van je adoptiekind, zodat er rekening mee gehouden kan worden. Een adoptiekind in de puberteit moet extra hard werken tijdens zijn zoektocht naar zijn identiteit. Zo moet hij leren omgaan met de betekenis en gevolgen van zijn afgestaan zijn en met de andere verliezen die met adoptie gepaard gaan. Hij moet zijn etnische identiteit onder ogen zien en fysieke verschillen met vrienden en gezinsleden accepteren. Dit geldt ook voor verschillen in karakter en soms ook in intelligentie, talenten of belangstelling. Sommige adoptiekinderen kunnen in de puberteit flink worstelen met het verschil in uiterlijk tussen henzelf en leeftijdgenoten. Sommige pubers identificeren zich met jongeren die in hetzelfde land geboren of net als zij geadopteerd zijn. Soms zoeken ze ook herkenning bij andere kinderen met dezelfde huidskleur die niet geadopteerd zijn.

Rouw in relatie tot afstand en adoptie

Kinderen in de bovenbouw kunnen (opnieuw) rouwgevoelens hebben die zich kunnen uiten in boos, opstandig of juist teruggetrokken gedrag. Door een scheiding van adoptieouders, het uitgaan van een verkering of overlijden van een grootouder kunnen rouwgevoelens opnieuw worden aangewakkerd. Ook op school kunnen ze losgemaakt worden, bijvoorbeeld door een bepaald thema in de les of als er wisselingen zijn van leerkrachten. Als een adoptiekind zich gediscrimineerd voelt of niet uitgenodigd wordt voor een verjaardagsfeestje, kan dit hem, meer dan andere kinderen, het gevoel geven niet goed genoeg te zijn. Pubers denken opnieuw na over het afgestaan zijn en dat kan oude pijn weer oproepen.

Als je adoptiekind zich afwijzend boos of dwars gedraagt, hoeft dit niet te betekenen dat hij zich persoonlijk tegen je of de adoptie afzet. Hij worstelt met zijn gevoelens van gemis, anders zijn of het besef van wat hij heeft meegemaakt. Boosheid en verdriet zijn gezonde fasen in een rouwproces.

Vorbereiden op de middelbare school

In groep 8 gaat je adoptiekind zich voorbereiden op de volgende stap op zijn schoolpad: de middelbare school. Weer een grote verandering. Sommige adoptiekinderen zijn nog wat kwetsbaar bij het maken van deze overstap en hebben baat bij extra aandacht en/of begeleiding bij toetsing en voorbereiding op de middelbare school.

Cito-Eindtoets

In het voorjaar neemt de school bij groep 8 de Cito-Eindtoets af. De uitslag van de eindtoets én het schooladvies van de leerkracht zijn samen bepalend voor het niveau waarop je adoptiekind vervolgonderwijs kan gaan volgen. Meestal is de uitslag van de eindtoets in lijn met de resultaten van het leerlingvolgsysteem van de voorgaande jaren en is de toets dus een bevestiging van het leerniveau van je adoptiekind. Het oordeel van de leerkracht weegt het zwaarst. Als je adoptiekind onverwacht hoog of laag scoort kun je samen met de school overwegen je zoon of dochter een tweede toets te laten doen, de NIO-toets (een intelligentietest). Vaak moet je deze toets zelf betalen. In sommige gevallen hoeft een adoptiekind de eindtoets niet te maken, bijvoorbeeld als van te voren al zeker is dat je adoptiekind naar het praktijkonderwijs of het (voortgezet) speciaal onderwijs zal gaan.

Overstaptraining

Voor sommige adoptiekinderen is het fijn als zij een brugklastraining volgen om de overstap naar de middelbare school met meer zelfvertrouwen te maken. Kinderen doen op een speelse manier kleine opdrachten, horen wat er anders zal gaan, hoe ze kunnen plannen en hoe ze contact kunnen maken met nieuwe kinderen. De trainingen worden bijvoorbeeld georganiseerd door instituten voor studiebegeleiding of psychologen- en pedagogenpraktijken.

Waar let je op bij de middelbare schoolkeuze?

Als adoptieouder kun je specifiek letten op de volgende punten:

- Biedt de school de structuur en aanpak die mijn adoptiekind nodig heeft?
- Hoe is de schoolpopulatie? Sommige adoptiekinderen vinden het fijn voor een school te kiezen met een gemixte samenstelling.
- Hoe zijn de zorg en begeleiding op school geregeld?
- Staat de school open voor adoptiespecifieke thema's?

Samenwerking met de basisschool

Ook in de bovenbouw blijven regelmatige afstemming en contact met de leerkracht belangrijk. Bespreek aan het begin van het schooljaar met de leerkracht wat de sterke en zwakke kanten en behoeften van je adoptiekind zijn, waar nog hiaten zijn en wat de aandachtspunten voor het komende jaar zijn.

Ton, leerkracht groep 6: "Ik had erg veel moeite met het gedrag van Jaime. Hij hing voortdurend de clown uit en hield zich niet aan de regels. Ik liet hem daarom vaak nablijven maar het hielp niet. Daarom ben ik met zijn adoptieouders gaan praten. Zij vertelden mij dat Jaime als hij zich onveilig voelt, meer zelf wil bepalen en minder regels accepteert van anderen. Zij wilden met mij bespreken hoe Jaime zich veiliger kan gaan voelen in de klas. Ik vond dat erg soft, ik vond dat Jaime moet leren te gehoorzamen. We hebben een paar dagen de tijd genomen om na te denken. Zijn adoptieouders kwamen met de suggestie om met Fiom Adoptievoorzieningen te bellen voor overleg. Dat heb ik gedaan. Dat is heel erg verhelderd geweest."

Extra zorg en begeleiding

Adoptiekinderen hebben vaker zorg en extra begeleiding nodig. Voor een deel kan de school die bieden, voor een deel zal de zorg buiten school plaatsvinden. Signaleert de leerkracht of jij een probleem bij je adoptiekind, overleg dan over de mogelijkheden en ga op zoek naar een ondersteuner met kennis van zaken betreffende adoptie en hechting.

Binnen school

Door een adoptiekind elke dag mee te maken, te observeren en geregeld te toetsen, krijgt de leerkracht een beeld van zijn ontwikkeling. Signaleert de leerkracht dat deze achterblijft of dat er problemen zijn met leren of gedrag, dan bespreekt hij dit in het zorgteam. Het zorgteam bestaat meestal uit een intern begeleider (IB'er) en een gedragsdeskundige. De IB'er begeleidt en adviseert de leerkrachten bij hulp aan 'anders' of moeilijk lerende kinderen. De gedragsdeskundige werkt met kinderen die extra aandacht en zorg nodig hebben, bijvoorbeeld bij lezen, schrijven of rekenen. Het zorgteam heeft contacten met deskundigen buiten de school, bijvoorbeeld de GGD, het samenwerkingsverband, de schoolarts of een logopedist. Scholen verschillen onderling in de hulp die ze intern kunnen aanbieden. Er is meestal een beperkt budget om kinderen verder te laten testen. Nader onderzoek naar bijvoorbeeld intelligentie, dyslexie of een aandachtsstoornis vindt vaak buiten de school plaats, op initiatief en kosten van de ouders zelf. Het kan van belang zijn dat dit gebeurt met oog

voor de adoptieachtergrond van je adoptiekind. Je kunt contact opnemen met Fiom Adoptievoorzieningen voor advies hierover.

Buiten school

Welke vormen van hulp zijn er beschikbaar bij problemen met de ontwikkeling, het gedrag en/of het leren van je adoptiekind? Een overzicht.

Basisvertrouwen en hechting: VIB

Als je extra ondersteuning wilt bij het hechtingsproces in de eerste jaren na de adoptie, dan is videointeractiebegeleiding (VIB) een goed idee. VIB is een vorm van opvoedingsondersteuning die is toegespitst op communicatie en hechting in adoptiegezinnen. Aan de hand van een aantal korte videoopnames krijg je tips om de band met je adoptiekind te versterken en de ontwikkeling te stimuleren. Binnen een VIB-traject is het mogelijk om één van de opnames niet thuis, maar in de klas te doen. Op die manier krijg je een duidelijker beeld van de ontwikkeling van je adoptiekind op school. Soms wordt VIB aangeboden in combinatie met Sherborne Samenspel:

een interactieve spelvorm tussen adoptieouders en adoptiekind. Via bewegingsoefeningen krijgt je adoptiekind grip op begrippen als ruimte (ver en dichtbij, groot en klein) en tijd (snel en traag, ritme). Het adoptiekind ervaart hoe het is om zich over te geven aan je zorg, samen te werken en zijn eigen kracht te laten zien. Dit vergroot zijn zelfvertrouwen.

Schoolconsult Fiom Adoptievoorzieningen

Als er specifieke vragen zijn over de ontwikkeling van je adoptiekind op school, kan een schoolconsult uitkomst bieden. In overleg en met medewerking van de school kunt je een schoolconsult aanvragen bij Fiom Adoptievoorzieningen. Een adoptiedeskundige maakt zowel thuis als in de klas een korte opname. Gezamenlijk bespreek je wat je adoptiekind nodig heeft en hoe dat geboden zou kunnen worden.

Taal- en spraakproblemen: logopedie

Een logopedist helpt met taal- en spraakproblemen, bijvoorbeeld een slappe mondmotoriek, onduidelijk spreken, het niet goed uitspreken van klanken, een vertraagde taalontwikkeling en onvoldoende taalbegrip en taalgebruik.

Achterblijvende motoriek: motorische remedial teaching en adoptiekinderfysiotherapie

Een goede motoriek kan het gedrag, de concentratie en een leerstoornis van een adoptiekind positief beïnvloeden. In motorische remedial teaching doet een kind gerichte bewegingsoefeningen om zijn motorische achterstand in te lopen. Op sommige scholen is een motorisch remedial teacher werkzaam. Ook een kinderfysiotherapeut kan een kind helpen bij bewegingen die achterblijven, zoals schrijven en andere fijne motorische bewegingen, omrollen en (hard)lopen.

Beter omgaan met emoties: psychomotorische adoptiekindertherapie

Psychomotorische kindertherapie (PMKT) is geschikt voor kinderen die moeite hebben om te gaan met spanning, woede en frustratie, die het lastig vinden gevoelens te herkennen en te uiten, last hebben van faalangst en onzekerheid, ADHD of concentratieproblemen en die een verstoord zelfbeeld of lichaamsbeeld hebben. PM(K)T wordt ook wel bewegingstherapie genoemd. In deze therapie is het kind vooral bezig met bewegen. Hij leert signalen van zijn gedrag herkennen en manieren om er mee om te gaan.

Sociaal-emotionele problemen: sensorische integratietherapie

Sensorische integratietherapie is gericht op kinderen met een lichte neurologische stoornis. Bij adoptiekinderen kunnen deze problemen zijn ontstaan omdat hun motorische en sociaal-emotionele ontwikkeling door verwaarlozing is achtergebleven. Door middel van de therapie leert het adoptiekind de sensorische informatie die hij opdoet beter organiseren. Het adoptiekind leert beter omgaan met leeftijdgenoten en verbetert zijn leergedrag, motoriek en concentratie.

Tests en diagnoses

Heeft mijn adoptiekind dyslexie of dyscalculie? Hoe intelligent is mijn adoptiekind eigenlijk? Hoe komt het dat mijn adoptiekind zich zo slecht kan concentreren of zo druk is? Als jij en/of de school vermoeden dat je adoptiekind een ontwikkelingsstoornis heeft, kan het raadzaam zijn je adoptiekind te laten testen. Dat doe je niet zomaar, er moet sprake zijn van een probleem dat hardnekkig is en langere tijd aanhoudt. Je kunt dan terecht bij een praktijk waar orthopedagogen en psychologen werkzaam zijn. Zij kunnen, als zij de vermoedens gegrond vinden, testen op bijvoorbeeld ADD of ADHD, dyslexie of dyscalculie. Ook kunnen ze onderzoeken wat het IQ van je adoptiekind is en hoe (dis)harmonisch het intelligentieprofiel is samengesteld.

Fiom Adoptievoorzieningen beschikt over adressen van praktijken die adoptiespecifieke kennis hebben, zodat ook de achtergronden en het hechtingsproces van het adoptiekind in de onderzoeken meegenomen kunnen worden.

Intelligentietests bij adoptiekinderen niet altijd valide

Uit onderzoek blijkt dat intelligentietests, zeker voor kinderen die op oudere leeftijd in Nederland kwamen, niet altijd valide zijn. Het IQ neemt in het algemeen toe na adoptie. Bovendien zijn tests genormeerd naar kinderen die in hun Nederlandse geboortegedzin opgroeiden. De normen van een veel gebruikte intelligentietest zijn bijvoorbeeld vastgesteld op grond van gemiddelde prestaties van kinderen die ten minste zes jaar in Nederland zijn. Dit is voor geadopteerde kinderen steeds vaker niet het geval. Daarbij komt dat de test heel talig is, wat lastig is voor een kind dat nog niet zo lang in Nederland is. De ervaring leert dat bij herhalingsonderzoek na één of twee jaar bij adoptiekinderen heel andere uitkomsten gevonden kunnen worden. Voor adoptiekinderen die nog geen zes jaar in Nederland zijn gaat de voorkeur uit naar een non-verbale intelligentietest, eventueel aangevuld met een taalontwikkeling test.

Op www.balansdigitaal.nl vind je een uitgebreid overzicht van ontwikkelingsstoornissen, achtergrondinformatie en informatie over behandel mogelijkheden.

Wat je zelf kunt doen

Het belangrijkste wat je kunt doen, is het adoptiekind thuis de rust en de positieve sfeer geven die het nodig heeft. Thuis oefenen is prima, zolang het niet te lang duurt en het adoptiekind ontspannen en gemotiveerd blijft. Probeer daarbij creatief te denken: hoe kun je wat je adoptiekind moet leren op een andere, speelsere manier oefenen? Belangrijk is ook goed te letten op de signalen die je adoptiekind uitzendt en op een positieve manier te reageren. Bijvoorbeeld: "Ik zie dat je die zinnen moeilijk vindt. Het is ook niet zo makkelijk voor je. Maar ik ga je helpen. Het is fijn als je het straks wel begrijpt. En als we zo klaar zijn, gaan we samen een spel doen." Tot slot: stimuleren is goed, maar accepteer de grenzen van je adoptiekind. Hij zal misschien minder goed kunnen leren en zich slechter kunnen concentreren dan je vroeger zelf kon. Als je je adoptiekind accepteert zoals hij is, zal hij zich meer ontspannen. Dat is goed voor zijn zelfbeeld en zelfvertrouwen.

Leestips

'Thuis'

Prenten- leesboek met werkschriftje over adoptie voor thuis en in de klas. Annerieke Berg-de Boer, Vrouwke Klapwijk
ISBN 9789026602207

'Praten doe je met z'n tweeën'

Een praktische handleiding voor adoptieouders van adoptiekinderen met een vertraagde taalvererving Jan Pepper en Elaine Weitzman
ISBN 9789066659704

'Vriendjes van overal'

Prenten- en leesboek over culturele diversiteit in de klas en adoptie (4-6 jaar)
Vivian den Hollander, Dagmar Stam
ISBN 9789000309870

'Wereldkind, praten met je adoptiekind'

Dit boek bevat goede informatie over allerlei thema's die kunnen spelen bij adoptiekinderen in de basisschoolleeftijd.
Renée Wolfs
ISBN 9789461530561

How 2 talk 2 kids

Effectief communiceren met kinderen
Adele Faber Elaine Mazlish
ISBN 9789081240017

Meer informatie

De afdeling Adoptievoorzieningen van Fiom geeft informatie, advies en ondersteuning aan adoptieouders, geadopteerden, leerkrachten en andere professionals. Meer informatie over adoptie en de ontwikkeling en opvoeding van adoptiekinderen vind je op onze website.

Persoonlijk advies

Heb je vragen of zorgen over de ontwikkeling of opvoeding van je adoptiekind? Of wil je gewoon eens van gedachten wisselen met een adoptiedeskundigen? Neem dan contact met ons op via 030-233 03 40 (keuze 3). Wij zijn bereikbaar van maandag tot en met donderdag van 9.30 - 12.30 uur. Je kan ook je vraag mailen naar nazorgadoptie@fiom.nl

Voor meer informatie:

Fiom

De Bouw 93

3991 SZ Houten

Telefoon: 030-233 03 40

info@fiom.nl

www.fiom.nl

omdat je er niet alleen voor staat